

Мирјана Павловић

Етнографски институт САНУ, Београд
mirjana.pavlovic@ei.sanu.ac.rs

Од братства и јединства до пријатељства за нова времена: Марибор – Краљево

На основу мемоарске литературе, чланака из штампе и сећања казивача, у раду се анализирају односи између Марибора и Краљева и њихових суграђана. На успостављање различитих облика и нивоа њиховх односа, али и на обликовање меморабила о њима у великој мери утицала је политика и идеологија.

Кључне речи: Марибор, Краљево, партнерство, братство, пријатељство.

From 'Brotherhood and Unity' to 'Friendship for New Times': Maribor – Kraljevo

Based on memoirs, printed media sources and informants' recollections, this paper discusses relations between towns of Maribor (Slovenia) and Kraljevo (Serbia) and between inhabitants of these two towns. Politics and ideology have immensely influenced establishing of different forms and levels of mutual connections, but also the creation of memories about these relations.

Key words: Maribor, Kraljevo, partnership, brotherhood, friendship.

Увод

Међусобни односи између Краљевчана и Мариборчана различитих облика и нивоа (лични, породични, институционални, манифестациони) у раду се прате у периоду од времена пред Други светски рат до данас. Поред оскудне литературе, већином су коришћени подаци из штампе, архивски материјал¹, као и сазнања и сећања становништва оба града. Кратка теренска истраживања спровела сам у Марибору децембра 2013. године, док сам у Краљеву боравила више пута у последње три године. Током теренског рада обавила сам више интервјуа и неформалних разговора, како са избеглицама из Марибора и њиховим потомцима, тако и са породицама њихових домаћина у

¹ Богат материјал о избеглицама из Марибора у Србију, па и у Краљево, налази се у архиви музеја: *Muzej narodne osvoboditve Maribor*.

Краљеву или њиховим потомцима. Осим тога, интервјуисала сам и званичне представнике оба града².

Марибор се налази на североистоку Словеније на реци Драви. У писаним изворима први пут се помиње 1164. године као *castrum Marchburch*, затим 1204. године као трговиште, а 1254. године, као насеље и то под називом *civitatem Marpurgh*³. У новије време прво је био у саставу Аустроугарске монархије, а по њеном распаду, Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, потође Краљевине Југославије. Након завршетка Другог светског рата Марибор је био у саставу ФНРЈ, па СФРЈ, а од 1991. године је у саставу самосталне републике Словеније. Од средине XIX века у Марибору се константно развија индустрија, тако да након поновне интеграције у Југославију, град израста у један од њених најзначајнијих индустријских центара, са нама најпознатијом фабриком аутомобила ТАМ. У истом периоду, Марибор постаје и културно-образовни центар Словеније, у којем раде Позориште, Опера, Новинска кућа *Вечер*, а од 1978. године и Универзитет. Међутим, након осамостаљивања Словеније, у новим економским односима и због губитка југословенског тржишта, већи део старе индустрије је банкротирао, што је довело и до великог скока незапослености (25%) у граду, па и смањења броја становника. Године 2007. Словенија постаје пуноправна чланица ЕУ⁴. Поред тога што обновља своју индустрију (најзначајнија некадашња хемијска фабрика Златорог, сада Хенкел), данас се Марибор све више окреће развоју туризма. Као значајан туристички центар, у којем је, пре свега, развијен зимски туризам, последњих година велику пажњу поклања и развоју сеоског, бањског и винског туризма⁵.

Краљево лежи на реци Ибар. Град се у историјским изворима најпре 1476. године помиње као село Рудо Поље, док је назив Карановац први пут забележен 1560. године (Šabanović 1966, 176–177). Указом краља Милана од 19. априла 1882. године насеље добија данашњи назив Краљево (Dražković 2002). Истина, у једном краћем периоду после Другог светског рата град је носио и назив Ранковићево⁶. По завршетку Првог светског рата, Краљево је „варош црних марама и барјака“ (Filipović 1995, 25), „демографски осакаћена, са осиромашеним домаћинствима, опљачканим трговачким и занатским

² Посебну захвалност дугујем г. Радету Бакрачевићу, почасном конзулу града Краљева у Марибору, за помоћ у реализацији теренских истраживања и у прикупљању штампе и архивског материјала, а пре свега у остваривању непосредног контакта са градоначелником Марибора Андрејом Фиштравцем, чија је мајка такође била избеглица у Србији. Од њега сам добила корисне податке, на чему му се, и овом приликом, захваљујем.

³Maribor. Wikipedia:<https://sr.wikipedia.org/wiki/марибор>.

⁴ Исто.

⁵ Janković, Dušan. „Terme Maribor“.

<http://www.magazin.tripuj.com/evropa/slovenija/maribor/slovenija-maribor/>

⁶ Коча Јончић, Краљевчанин и истакнути комунистички функционер, био је један од носилаца идеје да се Краљево преименује у Ранковићево, као и да му се врати стари назив (Suša 2014, 118–119.).

радњама, опустошеним школама и другим јавним објектима, порушеном инфраструктуром и готово потпуно замрлим привредним токовима.“⁷ Међутим, у периоду од само једне деценије, тридесетих година 20. века, Краљево доживљава изразито динамичан развој и од трговачко-занатлијског насеља прераста у модеран град⁸. Носиоци индустријског процвата тог времена биле су Фабрика вагона (1925. године) и Фабрика авиона (1926. година)⁹, у којима је почетком 1941. године било уписано око 2600 радника, техничара и инжињера разних професија (Virijević 2006, 364). То је довело и до скоковитог раста броја становника, па је Краљевачка општина 1921. године имала 3651 житеља, 1931. године 6203, а 1948. године број становника се попео на 11200 (Лазаревић 1983). Након другог светског рата, поред Фабрике вагона, у граду су изграђене и многе друге фабрике попут Магнохрома, Јасена и других, па се град поново нагло развио и постао значајан индустријски центар. Међутим, током деведесетих година прошлог века индустрија Краљева, па и цела привреда, била је такоређи потпуно урушена, а у великој мери ни данас се није опоравила. Краљево се, стога, данас све више окреће развоју сеоског и бањског туризма.

Из предходног кратког описа уочљиво је да је судбина ова два града у многим аспектима врло слична, а томе су, пре свега, допринеле сличне историјске околности и политичка збивања. Оба града се налазе на реци; сличне су величине и броја становника; више деценија припадали су истој држави; становништво оба града је било окренуто према антифашистичкој борби; након Другог светског рата изразито су се неговале социјалистичке вредности, пре свега братство и јединство; у оба града развијала се индустрија и у складу с тим нагло је растао број становника, а распад заједничке државе изазвао је изразито стрмоглављивање привреде, раст незапослености и осиромашивање; оба града данас су окренута развоју туризма итд. Осим тога, током своје историје и Краљево и Марибор су имали мање или веће заједнице других етничких и/или верских припадности, што је допринело изградњи мултикултурних вредности. Мањине у њима нису виђене као фактор дестабилизације већ, напротив, културне разноликости и, пре свега, сарадње. Све то је допринело да се два града, у време живота у заједничкој држави, препознају као слични и да успоставе контакте и срадњу која се одвијала на више нивоа и обухватала неколико типова.

⁷ „Kraljevo između dva svetska rata“. <http://www.kraljevo.com/kraljevo/proslost/izmedu-svetskih-ratova.htm>

⁸ „Kraljevo između dva svetska rata“. <http://www.kraljevo.com/kraljevo/proslost/izmedu-svetskih-ratova.htm>

⁹ Од оснивања, обе фабрике су више пута мењале своје име, али су ови колоквијални називи најраспрострањенији у јавности града, па ће бити коришћени и у овом раду.

Колонија

Први контакти између Краљевчана и Мариборчана, остварени су још пре Другог светског рата, тридесетих година 20. века, када немали број стручних радника, привучен добрим зарадама у граду у развоју, долази на рад у новоотворене Фабрику авиона и Фабрику вагона у Краљеву. Осим тога, Словенци, па и Мариборчани, долазили су у Краљево и „по директиви“, односно у складу са тадашњом државном политиком која је војни и бирократски кадар премештала по читавој Краљевини Југославији. Тако је, на пример, Краљевачка Фабрика вагона размењивала стручан кадар, са радионицама у Марибору. Претпоставља се да је пред Други светски рат у Краљеву живело око 800 Словенаца (Steinbücher 1988, 42–43). Поред њих, било је у граду и других католика (Чеха, Хрвата, Словака), па је 1933. године изграђена и католичка црква¹⁰ Краљевчани данас мало знају о Словенцима из тог периода. Ретки, најстарији казивачи претпостављају да су живели у тзв. *Француској колонији* прекопута Фабрике авиона, у „белим кућама са зеленим прозорима“ (Л. Ј. 1926).

Избеглице

За време Другог светског рата, када су силе осовине поделиле територију Југославије, Марибор је заједно са тадашњом покрајином Штајерском анектиран у састав Трећег рајха. То је подразумевало не само окупацију те територије, већ њено потпуно припајање и преобликовање као дела немачке државе. Те догађаје јасно осликавају и Хитлерове речи приликом посете Марибору 26. априла 1941. године: „Учините ми ову покрајину опет немачком“ (Milošević 1981, 20). Ова реченица се дубоко усадила и у свест мојих казивача – избеглица, па су је сви, без разлике, редовно цитирали. Планска германизација овога подручја стога је подразумевала и протеривање *непогодног елемента* или становништва које је сматрано непогодним за германизацију, односно противило јој се. Пресељење је систематски обављено у више таласа, почев од прве депортације из сабирног логора у Мариборској Мељској касарни 7. јуна 1941. године (Milošević 1981, 34). Током Другог светског рата из Словеније је, према једном прорачуну, пресељено 179.000 особа (ibid, 33). Многи су пресељени у Србију, па и у Краљево. Тачан број избеглица у Краљеву, укључујући и оне из Словеније, тешко је утврдити. Према једном податку, у Краљевачком округу је крајем јула 1941. године било 1500 избеглица, а према другом, у Краљеву са непосредном околином је до септембра 1942. године евидентирано 2837 избеглица, од чега је 41 домаћинство било пореклом са подручја Словеније. (Krejaković i Strle 2011, 79). До 1944. године број словеначких избеглица се смањивао и износио је 470 (Krejaković 2009, 146).

¹⁰ „Katolici u Kraljevu“. *Beogradska nadbiskupija*.
<http://www.kc.org.rs/dekanat.php?recordID=15>

Сећања избеглица из Марибора и уопште из Словеније, као и њихова мемоарска литература најчешће истичу гостопримство обичних грађана Краљева.

„Делили смо све: хлеб, млеко, одећу, собу, и тужне и веселе тренутке којих је, истина, било мало.“ Моји казивачи из Марибора наводе: „Живело се заједно. Домаће становништво је доста помагало, колико је могло, али ни они нису имали много, ипак више од нас који нисмо имали ништа. Одрасли су проналазили запослења, деца су ишла у школу, било је и љубави, свадби и рађања. Ипак, некако све скромно, пропраћено тугом и сетом јер смо далеко од завичаја“ (З. К. 1936).

Међутим, детаљнијих описа свакодневног живота и контаката је јако мало. Нешто више података о Словенцима у Краљеву током Другог светског рата може се наћи у мемоарској књизи: *Oj, zdaj, gremo...*, што је стих песме које су словеначке избеглице спонтано запевале напуштајући Марибор, а затим су је често певале и током живота у избеглиштву. Из ње сазнајемо да је доста Словенаца живело и у околним селима: Рибница, Врба и др. па и у местима: Врњачка Бања, Трстеник и др., као и да су најчешће били запослени у фабрикама авиона и вагона. Избеглице у граду су најчешће становале у *железничкој колонији*, у којој су изнајмљивали станове, или, још чешће, становали као подстанари. Неки су били смештени у баракама *железничког спортског игралишта*, а неки у *Дому старца*. Било је и оних који су становали у вагонима (Steinbücher 1988, 42). Центар њиховог заједничког живота била је Католичка црква у граду. Ту су се окупљали и испомагали, проналазили разумевање и утеху међу себи блиским, што им је олакшавало сналажење и адаптацију на нову средину. При неформалним сусретима, обично недељом, размењивали су информације неопходне за свакодневни живот (где се може набавити храна, огрев и сл.) али и вести о сународницима из других места у Србији, као и из завичаја. Нешто касније словеначке избеглице формирале су и своје друштво: Друштво Словенаца у Краљеву 'Франц Розман'¹¹. На крају, из ових мемоара сазнајемо понешто и о Краљевчанима који су на различите начине помагали избеглице (изнајмљивање соба или бесплатно станиште, проналажење посла и сл.), као и да су неки од њих већ тада били повезани са партизанским ослободилачким покретом (ibid, 40–227).

Једна од најпознатијих словеначких избеглица у Краљеву, коју је већина мојих казивача познавала, или је бар за њу чула, била је професорка француског језика Марија Саје¹². Необично је да мало њих зна да је она била

¹¹ У архиви *Muzeja narodne osvoboditve Maribor* могу се наћи записници са састанака овог друштва. Посебно је много састанака било 1945. године и на њима се највише расправљало о повратку избеглица у завичај.

¹² Професорка Марија Саје напустила је Марибор са првим транспортом избеглица из Словеније 7. јуна 1941. године (Steinbücher 1988, 172). У Краљеву је боравила два пута. Током 1941. године радила је код велетрговца вином Божидара Марковића, прво као гвернанта његовог сина, затим и као благајница, и за то време становала је у њиховој

избеглица, без обзира да ли су је само познавали, или им је чак била професор.

Међутим, сећање које је пребојило сва већ наведена и многа друга и којем је посвећено највише описа у мемоарској литератури, исповестима у штампи, или онима мојих казивача, јесте стрељање у Краљеву 1941. године. Трагични догађај који је обележио животе, како Краљевчана, тако и избеглица, збио се 14, 15. и 16. октобра 1941. године, када је стрељано око 6000 људи, првенствено радника фабрике Вагона, али и обичних грађана. Овај број, који сви Краљевчани најчешће помињу, каснија наука је ревидирала. Према најновијим истраживањима, у Краљеву је стрељано 139 избеглица, а поуздан податак постоји за само троје Мариборчана. (Krejaković 2003, 75–76). Међу преживелим са стрељања било је и Словенаца, и они су о томе оставили своја сећања (Roš 1967, 262–282)

„Моја породица је рат провела у Паланци. Међутим, како смо стално оскудевали, посебно у новцу, мој брат је отишао у Краљево и запослио се у Фабрици вагона. Кратко је ту радио, и нажалост, убрзо је био стрељан, а у Марибору у I гимназији постоји спомен плоча страдалих у рату на којој је и његово име“ (Д. П. 1934).

Воз братство-јединство

Познато је да је након Другог светског рата Југославија постала социјалистичка држава у којој су, између осталих, као најважније идеолошке вредности, неговани антифашизам и „братство и јединство свих народа и народности“, како се то тада говорило.

У периоду после Другог светског рата па до распада СФРЈ облици сарадње између Краљева и Марибора били су различити, а контакти многобројни. У прво време, избеглице и њихови домаћини одржавали су везу преко писама. Размењивале су се вести из породичног живота, слале честитке и понеки поклон за различита славља. Поједине избеглице самостално су долазиле у посету својим домаћинима и са њима упознавали своје потомке.

„Моји родитељи и професорка Саје су се много поштовали и редовно дописивали. Она нас је и релативно често посећивала приликом својих приватних и службених долазака у Београд, или током манифестације Воз, чији је била редовни учесник. И ја сам одлазила код ње кад год сам боравила у Љубљани. Била је увек јако љубазна и гостопримљива. Чак сам и путовала с њом по Словенији, на пример, на Блед. И после смрти моје мајке, ја сам од ње добила честитку за Славу. Од деведесетих година више нисмо имали контакте.“ (М. С. 1942)

кући. (Из интервјуа са г. Мирјаном Станковић, ћерком трговца Марковића). Након краћег одсуства из града, враћа се и запошљава (1942 –1945) као професор француског и латинског језика у краљевачкој Гимназији (Ćirić 2000, 557).

Контакти зачети у ратним година били су основа тога да су многи Краљевчани, посебно у првим поратним годинама, одлазили у Марибор на рад или школовање, јер он се развијао брже од Краљева. Многи су тамо остали и засновали своје породице. Мариборску средину доживљавали су као гостопримљиву, а настало је и много мешовитих бракова. Данас у Марибору постоји српска заједница (око 8000 људи) чији је центар црква св. Ћирила и Методија (2006. године)¹³. Осим ње, Срби у Марибору имају и неколико културних организација и штампаних медија¹⁴.

Ипак, као најзначајнији контакт између ова два града памти се манифестација *Воз братство-јединство*. По речима Бранка Сенице, новинара из Марибора, јуна 1961. године, када се навршавало две деценије од протеривања многих словеначких породица у Србију, у Марибору су се састали новинари мариборске *Вечери* и *Новог пута* из Светозарева и ту се родила идеја да „воз поново крене и да се пријатељи са пријатељима сретну. Тада нисмо ни мислили да ће та идеја кроз неколико година израсти у једну од највећих југословенских манифестација братства и јединства. У почетку је била жеља да седам стотина некадашњих словеначких изгнаника после пуне две деценије поново обиђе крајеве у којима су срећно преживели рат“ (Dražić 1985, 35). Први воз кренуо је из Марибора 14. септембра 1961. године, а „име су му дали сами путници, бивши изгнаници који су кренули у посету својој браћи“ (ibid, 35). Затим су скоро три деценије између ова два града сваке године путовали возови братства-јединства с наизменичним поласцима из оба града.

У Краљеву је долазак Воза био уклопљен у ужу манифестацију Октобарске свечаности. Наиме, још током Другог светског рата, на годишњицу стрељања у Краљеву родбина и становници града излазили су на гробље стрељаних и одржавали помен жртвама. Након Другог светског рата па све до деведесетих година 20. века, тога дана није више било помена, али је на гробљу одржавана комеморација палим жртвама. Временом, она је бивала све сложенија, да би у свом најразвијенијем облику прерасла у Манифестацију октобарских свечаности у Краљеву, која је трајала скоро месец дана и обухватала бројна политичка, културна и спортска догађања, стално мењајући и свој назив.

У складу са тада важећом идеологијом, успостављено је веровање да је у Краљеву „проливена крв Срба, Словенаца, Хрвата, Македонаца, Црногораца, једном речју крв Југословена“. На тим тврдњама које „које никада нису проверене ни у бројчаном, ни у суштинском значењу“ утемељено је и учвршћивано братство и јединство (Ристић 2003, 253). Дакле, братство и јединство је „створено у крви и ратном вихору“ (Благојевић 1974, 6) или оно

¹³ Између 1935. године и 1938. године постојала је стара српска црква у центру Марибору. То је била прва зграда коју су Немци спалили када су ушли у Марибор.

¹⁴ Из интервјуа са српским свештеником Савом Косојевићем.

је „крвљу цементирано“ (В.Б., 1976, 8), како је редовно извештавала Политика.

Све време на помен или комеморацију су, спонтано или организовано, долазиле и бивше избеглице из различитих крајева бившеЈугославије, па и из Словеније и Марибора. Поред родбине стрељаних, самих избеглица или њихових потомака, биле су то и бројне делегације из Словеније, али и обични грађани и омладина. Тако је у свом најразвијенијем облику ужа манифестација Октобарских свечаности, често називана и *Комеморација жртвама*, обухватала: свечани дочек Воза; окупљање грађана и гостију, пре свега путника Воза, код споменика Слободе; штафетно доношење пламена од Мошиног Гаја – излетишта из околине Краљева – где је раније свечано паљен, до споменика Слободе; свечани одлазак поворке са заставама, цвећем и музиком до гробља стрељаних; комеморацију на самом гробљу итд. Манифестација је опстала све до данас, али са знатно мање догађаја. С једне стране, од деведесетих година она је обавезно обухватала помен жртвама, а с друге стране, све више је изостајало учешће гостију из *некад братских република*, а након рата у Словенији и распада СФРЈ заустављен је и Воз¹⁵.

Током свих година постојања, краљевачки и мариборски медији, пре свих *Вечер* и *Ибарске новости*, редовно су и опширно извештавали о манифестацији Воз, бележићи и бројна сећања његових путника. „У октобру смо сви Краљевчани. Највећа част је бити у октобру у вашем граду. Па је више не знам да ли сам Мариборчанин или Краљевчанин. И овде, крај Ибра, и тамо, покрај Драве, подједнако ми је лепо.“ Ређају се слике и казивања: „Ово није само братски дочек, ово је нешто више, нешто за шта ми немамо довољно речи. Ово је дочек за најмилије“ (Ј. К. 1966, 2). У групи је био и Мариборчанин који и Србију и Словенију сматра својим завичајем, јер „ја сам рођен у Словенији, а моја деца у Србији. Те две републике су мој завичај и колико волим једну толико волим и другу“.

Домаћини су наводили: „Кад дође октобар, кућа је била пуна гостију из Словеније“ (М. П.1940), а друга Краљевчанка додаје: „Утркивали смо се ко ће виша Словенаца да угости“ (П. А. 1942). Често су користили синтагме: *Гостопримство, с колена на колена, грљење, дођите опет, сузе, кумства, породична пријатељства, крвне везе, ородише се*.

Ништа мање свечано Воз није дочекиван ни у Марибору. Моја казивачица Нуша Јемец описује: „Била сам један од организатора првог и свих наредних возова. Редовно сам ишла у Србији, не само Возом, и редовно сам га дочекивала. Ево у овој свесци је све записано. Ту су све слике, исечци из новина, моје успомене.“

„Мариборска железничка станица је била тесна да прими све оне који су долазили да дочекају браћу из Србије. Воз је дочекиван са фанфарама, цвећем и заставама. Било је и много суза. Некад радосница због поновног

¹⁵ Анализу развоја, сложености и мена манифестације *Октобарске свечаности* видети у Ристћ 2003.

сусрета, некада због жалости, јер неко није дошао због старости, болести или, нажалост, смрти“ (Н.Ј.). „Поред званичника, било је много обичног света. Неописива гужва. Градом је ишла поворка у народним ношњама и Срба и Словенаца. Свуда се чула песма и звуци хармонике, која нам је заједничка. Уз њу се играло и коло и полка“ (М. С. 1944).

Вечер редовно бележи и утиске учесника Воза из Србије. „Код кума се не иде без прасета. Јао, људи, тек сада знам, шта значи братство. Сад сам схватила ту реч. То гуши у грудима, врије¹⁶. Брача Словенци, то што сте нам припремили, нећемо никад заборавити.“¹⁷

Најчешће коришћене синтагме су: *племенити гости из Србије, моћна манифестација братства, одушевљење...*

На тај начин, манифестацијом Воз зближавали су се и обични људи. Пријатељства настала у годинама рата обнављала су се, продубљивала и преносила на нове генерације, али су се и нова склапала. Јер, како је време пролазило, и међу домаћинима и гостима било је све мање сведока догађаја из ратног периода, а све више млађих људи који су своја пријатељства изградили преко Воза и сличних манифестација. Дакле, пријатељство утемељено у ратним година редовно је обнављано и учвршћивано, такорећи обредно.

Осим описане манифестације, сарадња између ова два града имала је још низ различитих облика. Тако је 1966. године Скупштина општине Краљево на својој комеморативној седници поводом 25. годишњице стрељања донела одлуку да се одреде улице које ће носити назив: Мариборска, Цељска, и Зелен гора (Ж.М. 1966, 1–2), док је на свечаној седници Скупштине општине Краљево 14. октобра 1970. године потписана Повеља о братимљењу градова Краљево и Марибор. („Седам дана краљевачког октобра“ 1970). У годинама које следе сличне повеље о братимљењу или пријатељству потипасале су и бројне организације, културне и просветне институције, привредна предузећа, као и општине или месне заједнице ова два града. Једна од њих је и повеља између железничких станица Краљево и Марибора („Братимљење железничара“ 1985, 2.), или између ватрогасних друштава ова два града 1981. године.

Непријатељство

Познато је да се политичка криза крајем осамдесетих и почетком деведесетих година завршила ратним сукобима и распадом земље. Рат је отпочео сукобима између тада још увек Југословенске народне армије и Територијалне одбране Републике Словеније, на тлу те републике. Уједно,

¹⁶ Večer, 23. 2. 1976. http://bor.czp-vecер.si/Vecer2000_XP/1976/02/23/1976-02-23%20STR-01-01%20MX-01%20IZD-00-02-04-02-06-01%20PAG-PRVA-STRAN.pdf

¹⁷ Večer, 22. 2. 1986. http://bor.czp-vecер.si/Vecer2000_XP/1986/02/22/1986-02-22%20STR-01-01%20MX-01%20IZD-00-05-07-03-01-05%20PAG-PRVA-STRAN.pdf

Словенија је била прва република која је извојевала независност и као таква међународно призната.

И поред бројних заклетви да „Воз никада неће стати“¹⁸, не само да је он заустављен, као највећа манифестација повезаности Срба и Словенаца, односно Краљевчана и Мариборчана, већ се са ратним дешавањима на простору Словеније 1991. године отворио простор за прекид и свих других односа. Истовремено лагано, али све више, развијало се и неповерење, па и непријатељство. Поседњи воз кренуо је 1989. године. Истина, по неком наводима у Марибору су и током јула 1991. године постојале припреме, али мање помпозне „без фанфара и званичних делегација“, за дочек Воза између 13. и 15. септембра, али до тога није дошло (Роровић, 1991, 3). За обичне људе, моје казиваче, „све се догодило некако брзо и неочекивано. Пукле су везе, нестале пријатељство, заћуташе телефони“.

„Са једним колегом и пријатељем сам се редовно дописивала све до деведесетих. Тада сам од њега добила једно јако ружно писмо. Плачући сам исцепала и то и сва друга писма. Све су то били испрани мозгови Слободана Милошевића. Шта ћете. Више нисмо у контакту“ (Д. П. 1934).

Оружани сукоби на територији Словеније прво доводе до раскида братске повеље између два града, а затим редом следе и поништавања свих повеља и уговора о сарадњи различитих организација и установа (В.М. 1991, 10). Медији, али и јавност у граду, посебно емотивно и оштро пропратила је погибију војника из Краљева на одслужењу војног рока у Словенији. „Братска крв на братској повељи“ само је један од сличних наслова у *Ибарским новостима* (Б. М. 1991, 10). Следи све дубље огорчење, па и проклињање. „Срце сте прострелили, а то не зараста. Такви какви сте, да не поштујете датум реч, да погазите полувековно пријатељство и подељени ратни залог – не требате нам. Збогом! Без жала.“ (Stojanović 1991, 1); или: „Тако вам коре хлеба из далеке 1941. године; тако вам оне одеће коју смо вам тих ратних година дали; тако вам суза и смеха – тако вам нашег гостопримства – немојте бити у заблуди и убијати... Доста нам је црних марама и свећа“ (S.D. 1991, 3).

Пријатељство за нова времена

Након политичких промена у Србији лагано долази до поновног повезивања раскинутих веза, али и до успостављања нових. Тако су Краљевчани и Мариборчани „одлучили да забораве наопака времена“ и 11. 2. 2000. године потписали су *повељу о партнерству два града* (Вакрачевић 2004а, 16), а новембра 2003. у Краљеву су организовани *Мариборски дани*. То је довело и до покушаја да се поново *оживи дружење* раније остваривано манифестацијом *Воз братства и јединства*, па је иницијативни одбор истакао: „Наша жеља је да развијемо неке нове односе генерација које су у различитим историјским временима проживеле и добро и зло. За неговање

¹⁸ Наслов чланка у *Ибарским новостима* (Р. М. 1985, 3)

историјског сећања, веома важно је обновити хуманизам и добро у људима... Не тражимо кривце, него људе који су способни да пређу праг мржње и неразумевања“ (Бакрачевић 2004b, 4). О успостављању нових веза нису извештавали само медији оба града, већ и шире, српски и словеначки. Тако се у чланку *Гласа јавности* најављује да 8. октобра у Краљево долази више стотина Словенаца (између 600 и 800), међу којима ће поред политичких личности бити и оне из света уметности и новинари. „Из Марибора креће 12 аутобуса и колона аутомобила на манифестацију названу *Пријатељство за нова времена* која ће трајати три дана и поред разговора на највишем нивоу обухватиће и бројна културна догађања“ (Р.Б. 2004). Нова манифестација отворила је пут новим контактима и поновној широкој пословној, културној и спортској сарадњи. Тако су, на пример, О. Ш. Мартин Коншак и О. Ш. IV Краљевачки батаљон јануара 2016. године потписали меморандум о сарадњи („*Vezi med ušenci Maribora in Kraljeva*“), док Краљевачка и Друга Мариборска гимназија размењују ученике и похађање наставе¹⁹. Успостављено је мноштво културних контаката, а 2012. године Франц Конград, тадашњи градоначелник Марибора, проглашен је почасним грађанином Краљева (Бакрачевић 2012).

Званичници оба града истичу потребу и благодет, пре свега, нове привредне сарадње, али се она у поређењу са претходном, некако споро реализује и данас је далеко од сарадње пре деведесетх година двадесетог века. С друге стране, актери нове сарадње истичу да је она сада успешнија, стабилнија, заснована на здравијим односима од предходне, па тиме стабилнија и дубља. Данас о њој, поред штампе, извештавају и други медији, радио и телевизијске станице оба града и обе државе. На тај начин стиче се утисак и да је она подигнута на виши ниво. У новинским извештајима нема више суза, раздраганости и великог полета, па је *пријатељство за нова времена* и у штампи некако тише, можда и реалније. Више је потреба, него жеље, више је уздржаности, него срдачности, али и даље има гостољубовсти и добродошлица с обе стране. Међутим, у описима мојих казивача, посебно избеглица, или њихових домаћина, емоције ни данас не нестају. Искazi о ратним данима или дочецима *Воза* често су пропраћени сузама. Ипак, користе се мање помпезни изрази и стилске фигуре. Све је много реалније. Наглашава се помоћ и гостопримство, али без заклетви у њихову вечност. Поред тога, већина мојих казивача контакте прекинуте деведесетих година прошлог века више није обновила. С друге стране, млађи казивачи из Краљева који нису били учесници *Воза* показују и извесну дозу индиферентности према новим контактима. Иако знају за нове акције пријатељства, не придају им већу важност. Према њима су још увек доста уздржани, па и сумњичави. Понекад, чак, сумњају у искреност и старих односа, сматрајући да се и иза њихове срдачности крила нека корист. У исказима појединих казивача присутне су чак и предрасуде према Словенцима: да су хладни, затворени, па и неискрени, како кажу, *на дуже стазе*.

¹⁹ „Škola danas“. *Gimnazija Kraljevo 1909*. <http://www.gimnazijakraljevo.com/skola-danas/>

Из изложеног материјала очигледно је да је политика имала велики, ако не и одлучујући утицај на контакте Краљевчана и Мариборчана. Утицала је на то да они буду ратом успостављени, да се две деценије одржавају кроз пароли *братство и јединство*, да се новим ратом прекину, као и да се због економских потреба у последњој деценији обнове кроз *пријатељство за нова времена*. Политика и идеологија утицале су на формирање и промене погледа и схватања јавног мњења на те контакте, што се најбоље уочава у новинским извештајима. Оне су их водиле од емпатије према избеглицама, њихове захвалности, заједничког жртвовања (стрелјање и учешће у борбама), преко братства и јединства и братимљења градова, до непријатељства и братске крви у братској земљи и до поновног пријатељства нових времена. Политика је чак доприносила преобликовању породичних и личних сећања учесника одређених догађаја. И док званичници оба града и даље истичу значај сарадње на свим пољима, она се некако и своди на њихове активности и на ретке манифестационе посете и извештаје јавних гласила. Обични грађани, и када су информисани о тим догађајима, старим или савременим, све више су према њима индиферентни. Тако се стиче утисак да, када су нестале емоције и паролe, позитивне или негативне, оне су, с једне стране, оставиле простор за формирање реалнијих односа, али и за појаву уздржаности, па и извесне дозе индиферентности, ако не и заборава. Интересантан је, на пример, податак забележен од казивача на терену да се многи казивачи који су у манифестацији *Воз* учествовали као ђаци, данас тога више ни не сећају. Бар по новинским извештајима, поред запослених у великим предузећима, управо они су били структура становништва широко захваћена том манифестацијом.

Дакле, односи Краљева и Марибора у свести њихових грађана пролазили су кроз различите мене и били су идеализовани, идеологизовани и изразито пребојени емоцијама, било позитивним или негативним, а најбоље их одсликавају синтагме: братство и јединство, издаја, пријатељство за нова времена или, једном речју, пријатељство за сва времена, а можда и само контакти за сва времена. Међутим, ова два града, као што је истакнуто на почетку рада, имају доста сличности, што представља широко поље за реалну сарадњу за коју постоји и свест о обостраном интересу. С друге стране, још увек је присутан и став о нераскидивој повезаности и пријатељству, чији је темељ ударен за време Другог светског рата и боравка словеначких избеглица у овом граду. Какви ће облици сарадње бити у следећим година, одлучиће следеће генерације, али мени се чини да ће их сигурно бити.

Литература

- Drašković, Dragan. 2002. *120 godina imena Kraljevo 1882–2002*. Kraljevo: Narodni muzej Kraljevo.
- Dražić, Dušan. 1985. *Voz koji neće stati*. Kraljevo: GIRO „Slovo“.
- Filipović, Miroslav. 1995. *Kraljevski avioni, Fabrika aviona u Kraljevu, 1927–1942*. Kraljevo: Kronos.

- Krejaković, Silvija. 2003. „Izbeglice u Kraljevu 1941. godine“. U *Okrugli sto Kraljevo oktobra 1941.*, ur. Dragan Drašković i Radmor Ristić, 69–84. Kraljevo: Narodni muzej Kraljevo i Istorijski arhiv Kraljevo.
- Krejaković, Silvija. 2009. „Slovinci izbeglice u Kraljevu u vreme okupacije“. *Naša prošlost* 10: 139–154.
- Krejaković, Silvija. Urška Strle. 2011. „Rekvijem za harmoniku: Slovenci u kontekstu masovne odmazde u Kraljevu“. *Dve domovini / Two Homelands* 33: 73–89.
- Lazarević, Blagorodna. 1983. *Stanovništvo i domaćinstva po opštinama i naseljima regiona Kraljevo prema popisima*. Kraljevo: Republički zavod za statistiku SRS.
- Milošević, Slobodan. 1981. *Izbeglice i preseljenici na teritoriji okupirane Jugoslavije 1941–1945*. Beograd: IRO Narodna knjiga i Institut za savremenu istoriju.
- Ristić, Ljubodrag. 2003. Obeležavanje godišnjice streljanja u Kraljevu 1941. godine (1946–2000). *Okrugli sto Kraljevo oktobra 1941*. Kraljevo: Narodni muzej Kraljevo i Istorijski arhiv Kraljevo. 241–276.
- Roš, Fran. 1967. *Slovenski izgnanci v Srbiji 1941–1945*. Maribor: Založba obzorja Maribor.
- Stainbücher, Rugi. 1988. *Oj, zdaj gremo: slovenski izgnancu v Kraljevu*. Ljubljana: Založba Borec.
- Suša, Stevo. 2014. *Tragovi u vremenu*. Beograd: samostalno izdanje autora.
- Šabanović, Hazim. 1966. „Period turske vladavine“. U *Kraljevo i okolina*. Beograd: Novinsko-izdavačko preduzeće “Književne novine“.
- Virijević, Vladan. 2006. *Kraljevo, grad u Srbiji 1918-1941*. Kraljevo: Narodni muzej Kraljevo i Istorijski arhiv Kraljevo.

Извори

Штампа

- B. M. 1991. „Bratska krv na „bratskoj“ povelji“. *Ibarske novosti*. 18. 7., 10
- Bagoroš, Zoran. 2003. „Zaslužni građanin opštine Kraljevo“. *Kontakt* 8. 11., 10–11.
- Bakračević, Rade. 2004a. „Novo partnerstvo na novim osnovama“. *Mostovi* 11. 4., 16.
- Bakračević, Rade. 2004b. „Priateljstvo za nova vremena“. *Kontakt* 8. 3., 4.
- Bakračević, Rade. 2012. „Franc Kongrad počasni građanin Kraljeva“, *Štajerske novice*. 18. oktobar : [www: stajerska.eu](http://www.stajerska.eu).

- Blagojević, V., 1974. „Produblјivanje bratstva skovanog u najtežim danima“. *Politika*. 14. 10., 6.
- „Bratimljenje železničara“. 1985. *Ibarske novosti*. 10. 10., 2.
- J. K. 1966. „Slovenačko kolo pod zidinama drevnog Magliča“, *Ibarske novosti*, 21. 10., 2).
- P. M. 1985. „Vozovi nikada neće stati“. *Ibarske novosti*, 10. Oktobar.
- Popović, I. 1991. „Voz nesme stati“. *Ibarske novosti*, 11. 7., 3
- S. D. 1991. „Čovek nije ostrvo“. *Ibarske novosti*, 11. jul.
- „Sedam dana kraljevačkog oktobra“ 1970. *Ibarske novosti*, 14. октобар, 1. 22.
- Stanojević, V. 1991. „Priјateljstvo u plamenu“. *Ibarske novosti*, 4. 7., 1.
- V. B., 1974. „Otvoreni deveti susreti „Bratstvo i јedinstvo 76“. *Politika*. 14. 10., 8.
- „Vezi med učenci Maribora in Kraljeva“. *Večer*. 23. 1. 2016, 5
- Z. M. 1966. „Oko 30.000 грађана na Komemorativnim svečanostima“, *Ibarske novosti*, 21. 10., 1-2.

Сajмову

- Janković, Dušan. „Terme Maribor“. <http://www.magazin.tripuj.com/evropa/slovenija/maribor/slovenija-maribor/>, pristupljeno 27. 2. 2016.
- „Katolici u Kraljevu“. *Beogradska nadbiskupija*. <http://www.kc.org.rs/dekanat.php?recordID=15>, pristupljeno 25. 2. 2016.
- „Kraljevo između dva svetska rata“. <http://www.kraljevo.com/kraljevo/proslost/između-svetskih-ratova.htm>, pristupljeno 25. 2. 2016.
- Maribor. Wikipedia: <https://sr.wikipedia.org/wiki/марибор>, pristupljeno 27. 2. 2016.
- R. B. 2004. „Kreću karavani priјateljstva“. *Glas јavnosti* 1. 10. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2004/10/01/srpski/RG04093006.shtml>, pristupljeno 25. 2. 2016.
- „Škola danas“. *Gimnazija Kraljevo 1909*. <http://www.gimnazijakraljevo.com/skola-danas/> pristupljeno 25. 2. 2016.
- Večer, 23. 2. 1976. http://bor.czp-vecер.si/Vecer2000_XP/1976/02/23/1976-02-23%20STR-01-01%20MX-01%20IZD-00-02-04-02-06-01%20PAG-PRVA-STRAN.pdf pristupljeno 27. 2. 2016.
- Večer, 22. 2. 1986. http://bor.czp-vecер.si/Vecer2000_XP/1986/02/22/1986-02-22%20STR-01-01%20MX-01%20IZD-00-05-07-03-01-05%20PAG-PRVA-STRAN.pdf pristupljeno 27. 2. 2016.

Примљено / Received: 22. 02. 2016.

Прихваћено / Accepted : 24. 05. 2016.